

CESTY HRABĚTE FRANTIŠKA ARNOŠTA Z HARRACHU DO VELKÉ BRITÁNIE

Filip Binder

1 Úvod

Ačkoliv cestování patřilo k tradičním součástem životního stylu šlechty, nebyly časté zahraniční pobyty jejích zástupců zdaleka pravidlem, a to ani v 19. století, kdy mimo jiné díky rozvoji moderní turistiky a dopravy i proměnám volného času cestovala čím dál častěji nejen šlechta, nýbrž i buržoazie.¹ Navzdory tomu nalezneme příklady osob z privilegovaných kruhů, které za hranicemi vlasti strávily podstatnou část života a do ciziny odjížděly téměř pravidelně. Mezi ně se řadí i František Arnošt z Harrachu, významný aristokrat, podnikatel, hospodářský reformátor a iniciátor výstavby zámku Hrádek u Nechanic.² I ze zlomků dokumentů informujících o jeho životě je zřejmé, že hrabě za svůj čtyřiaosmdesátiletý život vykonal mnoho zahraničních výprav.

¹ Ačkoliv v českém prostředí neexistuje syntéza soustředící se na cestování šlechty v 19. století, vznikla řada studií věnujících se výpravám konkrétních šlechticů a aristokratů. Z nejdůležitějších vyberme alespoň následující texty: SEKYRKOVÁ, Milada – SEKYRKA, Tomáš: *Bratři Šternberkové na cestách*. In: BOBKOVÁ, Lenka – NEUDERTOVÁ, Michaela (edd.): *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6.–8. září 1994 v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 1995, s. 415–420; VYBÍRAL, Jindřich – SEKYRKOVÁ, Milada: *Britská cesta Jana Adolfa ze Schwarzenbergu roku 1825 (dále jen Britská cesta)*. Umění, 46, 1998, č. 1–2, s. 129–145; LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Krátká cesta životem a Evropou. Cestovní deník Gabriely ze Schwarzenbergu*. Praha 2006; BEZECNÝ, Zdeněk: *Poslední lancknecht*. In: TÝŽ – GAŽI, Martin – PUTNA, Martin C.: *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*. České Budějovice 2008, s. 415–422; HLAVAČKA, Milan: *El diario español de Jorge C. Lobkowicz*. In: OPATRŇÝ, Josef (ed.): *Las relaciones checo-españolas. Viajeros y testimonios*. Praha 2009, s. 95–101; ZEMANOVÁ-TOUBECOVÁ, Marcela: *Hrabě František Thun-Hohenstein a jeho reflexe rodinné cesty po západní Evropě v letech 1833 až 1835 (dále jen Hrabě František Thun-Hohenstein)*. *Theatrum historiae*, 8, 2013, č. 12, s. 47–68; PEŠLOVÁ, Lucie – SYSLOVÁ, Veronika: *Rodina hraběte Leopolda II. Bechtolda na cestách*. Kroměříž 2018; BINDER, Filip: *Po stopách kultury, přírody i poznání. Zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky (dále jen Po stopách kultury, přírody i poznání)*. Praha 2020; JIRMAN, Michal: *Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu jako cestovatel (dále jen Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu jako cestovatel)*. *Historica Olomucensia*, 2021, č. 60, s. 31–54. Kromě nich však vzniklo i mnoho kvalifikačních prací věnujících se tématu cestování šlechty v 19. století.

² I na Harrachu se dosavadní badatelé soustředili právě v souvislosti s Hrádkem u Nechanic. I zde je možné říci, že se osoba hraběte dočkala pozornosti nejen v monografiích věnovaných architektuře 19. století, nýbrž i v mnohých kvalifikačních pracích, citovaných i v této práci. Výzkum posledních let se však zabýval spíše životem a životním stylem dalších generací rodu

Jedním z míst, které navštěvoval, bylo francouzské Nice, kde často trávil zimní měsíce a v němž v roce 1884 nakonec skonal.³ Z materiálů uložených v jeho pozůstalosti také vyplývá, že zavítal i do jiných francouzských měst a svou přítomností poctil i nejrůznější oblasti dnešního Německa, kde mimo jiné pobýval v lázeňských střediscích. Kromě dalších zemí se vypravil – tak jako mnoho jiných aristokratů 19. století – do Velké Británie, která si zaslouží zvláštní pozornost. Doposud byla známa Harrachova britská výprava z roku 1825, již vykonal spolu s knížetem Janem Adolfem II. ze Schwarzenbergu a jejíž role byla zdůrazňována s ohledem na výstavbu Hrádku u Nechanic, inspirovaného britskými trendy.⁴ V minulosti se také hovořilo o další britské cestě v roce 1838, kdy se měl František Arnošt údajně vypravit na korunovaci královny Viktorie,⁵ a kromě ní i o jeho účasti na světových výstavách v Londýně v roce 1851⁶ a 1862.⁷ Ačkoliv je napojení hraběte na Velkou Británii známou záležitostí, nezabýval se dosavadní výzkum cestami Františka Arnošta podrobněji, a to patrně z toho důvodu, že nebyla známa existence pramenů, díky nimž by bylo možné se těmto cestám věnovat blíže.

V pozůstalosti hraběte, resp. jeho nejbližších příbuzných v Rakouském státním archivu jsou však uloženy materiály, díky nimž je možné zaměřit se

než osudy Františka Arnošta. Dokladem mohou být i dvě publikace z nedávné doby věnující se synovi Františka Arnošta Janu Nepomukovi i zástupcům dalších pokolení rodu. Viz RAPTIŠ, Konstantinos: *Die Grafen Harrach und ihre Welt 1884–1945* (dále jen *Die Grafen Harrach*). Wien – Köln – Weimar 2017 a LUŠTINEC, Jan: *Jan Nepomuk hrabě Harrach. Ze života českého kavalíra* (dále jen *Jan Nepomuk hrabě Harrach*). Vrchlabí 2018.

³ Franz Josef Beneš hovoří v souvislosti s úmrtím hraběte o jeho „milovaném“ Nice, z čehož lze usuzovat, že toto město hrabě pravidelně navštěvoval. BENEŠ, Franz Josef: *Schloss Hrádek. Eine Monographie* (dále jen *Schloss Hrádek*). Prag 1887, s. 73. To, že Harrach trávil zimní měsíce právě v něm, vyplývá i z korespondence uložené v jeho pozůstalosti. Například jeho přítel Robert Augustus Aspinall napsal Františku Arnoštovi v říjnu 1879 následující řádky: „Je pomalu čas, kdy se hraběnka Harrachová a Vy obvykle stěhujete do Nice [...]“. Viz Aspinallův dopis z 24. října 1879, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Harrach (dále jen ÖStA, AVA, FA Harrach), kart. 467, sign. 467.5.

⁴ KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla v českých zemích 1780–1914* (dále jen *Aristokratická sídla v českých zemích*). Praha 2014, s. 281; dále též SIEGLOVÁ, Kateřina: *Hrádek u Nechanic – architektura a její inspirační zdroje* (dále jen *Hrádek u Nechanic*). Praha 2008, s. 31–32 (bakalářská práce) a KORBEL, Tomáš: *Reprezentace šlechty v 19. století: František Arnošt a Jan Nepomuk Harrach* (dále jen *Reprezentace šlechty v 19. století*). Praha 2013, s. 30 (bakalářská práce).

⁵ Viz například KUTHAN, J.: *Aristokratická sídla v českých zemích*, s. 281. Tomu, zda se hrabě diplomatické mise zúčastnil, bude věnována pozornost později.

⁶ Týž: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha 2001, s. 18.

⁷ LUŠTINEC, J.: *Jan Nepomuk hrabě Harrach*, s. 21.

na Harrachovy vztahy s ostrovním královstvím detailněji.⁸ Jedná se o korespondenci Františka Arnošta určenou jeho rodině, v níž hrabě líčil adresátům zážitky z cest i plány. Značný problém však představuje fakt, že jsou tyto soubory pramenů torzovitě, neboť je jisté, že se nevztahují ke všem Harrachovým britským výpravám. Pokud je navíc možné doložit některou z těchto cest právě na základě korespondence, neznamená to, že ji lze i plně rekonstruovat. Zatímco k některým pobytům hraběte je k dispozici i několik desítek dopisů, dochovalo se jich v případě jiných pouze několik. Historika věnujícího se životu Františka Arnošta pak může zklamat, že nebyl nalezen žádný jeho cestovní deník. Třebaže byly v některých případech pobyty šlechty a aristokracie doloženy na základě jiného druhu materiálů (typicky na základě cestovních účtů a pasů),⁹ jsou právě ego-dokumenty, mezi které se korespondence řadí, prakticky jedinou možností, kterou může badatel využít, nejde-li mu o pouhé doložení zahraniční výpravy urozeného jedince, nýbrž i – a v mnoha případech především – o proniknutí do jeho myšlenkového světa a pochopení jeho vztahu k navštívené zemi. I v tomto ohledu se však k dopisům z pera Františka Arnošta pojí mnohá úskalí, neboť v nich hrabě často prozradil jen program minulých i budoucích dní (pokud vůbec), ale o dalších záležitostech čtenáře neinformoval. I přes různou výpovědní hodnotu však tyto nově objevené prameny nabízejí příležitost alespoň částečně přiblížit osobu hraběte a to, jak intenzivní jeho kontakty s ostrovy byly. Cílem této studie je proto alespoň částečně zrekonstruovat Harrachovy britské pobyty, seznámit s jejich programem a „dědictvím“ a díky tomu i zhodnotit, jakou roli Británie a její návštěvy hrály v životě Františka Arnošta a v některých jeho aktivitách.

2 Zájem o britské ostrovy a první cesta hraběte do Spojeného království

Ještě před samotným seznámením s jednotlivými cestami hraběte je vhodné položit otázku, proč se Velká Británie stala v 19. století cílovou destinací nejenom Harrachových výprav, nýbrž také pobytů nespočtu dalších šlechticů. Pozornost věnovaná britským ostrovům urozenými osobami byla důsledkem atraktivity Spojeného království, které stálo na špičce evropského vývoje a jež

⁸ Kromě pozůstalosti Františka Arnošta se jedná o pozůstalost jeho otce Arnošta Kryštofa a manželky Anny, pozůstalosti dalších blízkých příbuzných, kteří se nabízejí, však neobsahují korespondenci od Františka Arnošta, nebo alespoň ne takovou, která by informovala o jeho britských výpravách.

⁹ Takto to učinil například Jindřich Vybíral k doložení výpravy Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu v roce 1838. VYBÍRAL, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu* (dále jen *Století dědiců a zakladatelů*). Praha 1999, s. 29.

olivňovalo i vývoj v pevninské Evropě. Zatímco role Francie jako země určující trendy v nejrůznějších oblastech (včetně kultury, umění a myšlení) začala být po vypuknutí Velké francouzské revoluce částečně minulostí, dostávala se v tomto ohledu do popředí stále zřetelněji Británie.¹⁰ Svou úlohu přitom sehrála i průmyslová revoluce, v jejímž důsledku se zvyšoval zájem obyvatel pevninské Evropy o tuto zemi.

Pozornost, jež byla později více a více věnována i britskému obchodu, dopravě, kultuře, umění, architektuře a vědě, vyústila v něco, co je možné označit za dobovou anglofilii, případně angломánii, díky níž se v pevninské Evropě staly módními i další záležitosti spjaté s ostrovy a která byla patrná také v Rakouském císařství, a sice i v prostředí šlechty.¹¹ I pro tuto značně heterogenní sociální skupinu se stala určitým vzorem nikoliv pouze Velká Británie, nýbrž i britská šlechta, která si uchovala důležité postavení ve společnosti.¹² Přímé kontakty středoevropských elit s Velkou Británií však nesouvisely pouze s jejich průmyslovými zájmy,¹³ snahami modernizovat velkostatky či zavádět inovace po vzoru Británie,¹⁴ ani se vždy netýkaly jejich stavebních projektů. Spojené království se totiž stalo častým cílem výprav podniknutých – řečeno dnešními slovy – z ryze turistických důvodů,¹⁵ a to navzdory faktu, že u nich

¹⁰ KROUPA, Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Brno 2006, s. 153 hovoří o tom, že byl tzv. francouzský civilizační model nahrazen anglickým civilizačním modelem.

¹¹ Téma šlechty a projevů anglofilie stále není dostatečně prozkoumáno. Například studie HLAVÁČKA, Milan – PELC, Martin: *Anglophilia in Bohemia in the 19th Century: Phrenology, Self-government, Social Question, Darwinism, and Sport*. In: HAMZA, Gábor – HLAVÁČKA, Milan – TAKII, Kazuhiro (edd.): *Rechtstransfer in der Geschichte: Internationale Festschrift für Wilhelm Brauner zum 75. Geburtstag*. Frankfurt am Main 2019, s. 171–185 se věnuje vybraným oblastem, v nichž se projevila anglofilie české společnosti, nicméně o šlechtě přímo nepojednává.

¹² ZATLOUKAL, Pavel: *Historismus. Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 1986, s. 18.

¹³ Jsou známy výpravy, jejichž účelem bylo poznat co možná nejvíce z průmyslové tváře Británie, případně získat informace vedoucí k rozvoji domácího průmyslového podnikání. Kromě Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu, o němž bude řeč ještě později, je to případ cesty Huga Františka ze Salm-Reifferscheidtu na britské ostrovy v roce 1801, na něž se aristokrat vypravil s cílem získat plány k sestrojení strojů na sprádání vlny. K tomu SYCHRA, Petr: *Hugo František Salm-Reifferscheidt. Moravský šlechtic a osvícenec*. Blansko 2015, s. 59.

¹⁴ Vazby urozených velkostatkářů na Británii a jejich strategie shrnuje TÖNSMEYER, Tatjana: *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Wien – Köln – Weimar 2012.

¹⁵ Proměně cestovatelských cílů od Francie směrem k Velké Británii se věnuje studie CERMAN, Ivo: *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*. In: SCHEUTZ, Martin – SCHMALE, Wolfgang – ŠTEFANOVÁ, Dana (edd.): *Orte des Wissens. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts 18/19*. Bochum 2004, s. 49–78.

někdy můžeme pozorovat neplánovaná dědictví v podobě výše uvedených aktivit.

V době, kdy Velkou Británií navštívil poprvé František Arnošt, ovšem byla řada těchto projektů „hudbou budoucnosti“. Ostatně ani důvod Harrachovy cesty, podniknuté v roce 1825, nelze klást do souvislosti se snahami mnoha šlechticů inspirovat se britským průmyslem, zemědělstvím či tamější architekturou, a proto existuje důvod domnívat se, že pro hraběte měla jeho první britská výprava představovat „pouze“ možnost seznámit se s celou zemí a jejími městy, pamětihodnostmi a kulturou. Vidíme zde rozdíl oproti Janu Adolfovi ze Schwarzenbergu, který se – ačkoliv byl Harrachovým vrstevníkem a zatím se nehonosil titulem vládnoucího knížete, spravujícího rodové majetky – na ostrovy vydal především kvůli výrobě železa.¹⁶ Potvrzuje to i Harrach, jenž v jednom ze svých převážně francouzsky psaných dopisů rodičům prozradil, že na rozdíl od něj „Adolf pojede na několik týdnů do Walesu, aby viděl železnorudné doly“.¹⁷

Právě objevená korespondence Františka Arnošta v pozůstalosti jeho rodičů, přesněji jeho otce Arnošta Kryštofa, představuje možnost zaměřit se na Harrachovu perspektivu výpravy, jejíž průběh, avšak zachycený pouze z pohledu Jana Adolfa,¹⁸ se v minulosti stal námětem nejedné studie.¹⁹ Pozůstalost Arnošta Kryštofa obsahuje několik desítek dopisů od jeho syna vážících se k výpravě v roce 1825, nicméně ty zahrnují i korespondenci, již František Arnošt adresoval matce Marii Tereze, rozené z Dietrichsteina, nebo své tetě.²⁰

¹⁶ VYBÍRAL, J. – SEKYRKOVÁ, M.: *Britská cesta*, s. 132.

¹⁷ Dopis Františka Arnošta matce Marii Tereze z 19. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

¹⁸ Částečnou výjimkou je studie BINDER, Filip: *Die britischen Reisen der böhmischen und österreichischen Aristokraten im Zeitalter der Romantik und deren Einfluss auf ihre Landschaftsgestaltung (am Beispiel der Geschlechter Schwarzenberg, Harrach, Auersperg und Buquoy)*. Die Gartenkunst, 34, 2022, Nr. 1, s. 87–97, v níž je představeno i Harrachovo zachycení krajinářských parků a přírody na ostrovech.

¹⁹ Výběrově VYBÍRAL, J. – SEKYRKOVÁ, M.: *Britská cesta*; BINDER, Filip: *Aristokrat v zemi historismu. Britské cesty knížete Jana Adolfa II. Schwarzenberga* (dále jen *Aristokrat v zemi historismu*). Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie, 26, 2015, č. 7–8, s. 146–158; TÝŽ: *Po stopách kultury, přírody i poznání*, s. 257–266 a JIRMAN, M.: *Jan Adolf II. ze Schwarzenberga jako cestovatel*.

²⁰ Z Harrachových dopisů přímo nevyplývá, o jakou tetu se jednalo. Pokud byly určeny sestře některého z jeho rodičů, muselo by se jednat o Marii Terezu, dceru Harrachova děda Arnošta Quida z Harrachu. Pokud by se jednalo o švagrovou některého z rodičů hraběte, případně o osobu v jiném příbuzenském stavu, kterou aristokrat i tak nazýval „tetou“, rozšiřuje se okruh osob, avšak patrně pouze v rámci rodiny Harrachů, a nikoliv rodiny Dietrichsteinů, jelikož se tyto dopisy nacházejí v pozůstalosti Harrachova otce (i z tohoto důvodu se jeví jako logické vyloučení toho, že by se jednalo o příbuznou z matčiny strany).

Ačkoliv se na první pohled může zdát, že se jedná o velké množství pramenů podávajících obraz o dojmech aristokrata z cizí země, obsahují některé dopisy stejné, nebo přinejmenším velmi podobné informace z Harrachova pera, které byly jednou určeny jeho rodičům, podruhé pak jeho tetě.

Pěťadvacetiletý hrabě začal své řádky psát ještě v hornorakouském Aschachu. Z něj se posléze vydal na cestu přes německé země do Francie, kde se stejně jako Jan Adolf zúčastnil remešské korunovace Karla X. i nejrůznějších společenských událostí.²¹ Už během nich započaly jeho kontakty s Británií a s Brity, neboť se seznámil s vévodou z Northumberlandu²² a dalšími osobami, jejichž domovinou byly ostrovy: „[...] celkově je mi velmi příjemné seznamovat se zde s tolika Angličany [...].“²³ Teprve poté měl v plánu zamířit do Anglie, jíž se dle vlastních slov nemohl dočkat a kterou ještě před pobytem v ní hodnotil ve srovnání s Paříží pozitivně: „Jak se těším do Anglie, do Londýna, o němž mi vše napovídá, jak moc se mi bude líbit krásou a přívětivostí ulic, obzvláště oproti zapáchající Paříži.“²⁴ Stejně tak pozitivní byla jeho slova nastiňující program, jehož realizace se blížila: „Jak se těším, až uvidím všechny venkovské usedlosti [šlechty] a zahrady Anglie [...].“²⁵ V neposlední řadě pak o jeho entuziasmu vypovídají první slova vážící se k vyloštění na britské půdě: „Nevím, kde začít, abych Vám řekl o radosti, jakou mi udělalo přeplutí a pak vše, co jsem doposud viděl v této bohaté zemi [...].“²⁶

Z dopisů vyplývá, že část cesty vykonal Harrach bez Schwarzenberga. Netýká se to pouze konce pobytu v Anglii, kdy se jejich cesty rozdělily, nýbrž i jeho začátku a pobytu v Londýně.²⁷ V souvislosti s jeho prohlídkou také hrabě často za užití singuláru poznamenal, čemu věnoval pozornost. Pokud jde o jeho dojmy z britské metropole, nepřekvapí, že ji ohodnotil více než pozitivně: „Věřím, že Londýn je tím nejhezčím městem světa.“²⁸ Ve městě nad Temží navazoval další kontakty se zdejší elitou a smetánkou, které udržoval i v pozdějších letech, stejně jako se účastnil společenských událostí, nicméně čas strávený v hlavním městě využil pochopitelně i k jeho poznávání. Kromě

²¹ Účast potvrzuje jeho dopis matce z 31. 5. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²² Ačkoliv Harrach neprozradil více, byl tehdy nositelem titulu Hugh Percy, třetí vévoda z Northumberlandu.

²³ Harrachův dopis matce ze 14. 6. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²⁴ Harrachův dopis matce ze 14. 6. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²⁵ Harrachův dopis tetě z 23. 6. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²⁶ Harrachův dopis matce z 30. 6. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²⁷ Například v dopisu z 25. 7. 1825 informuje o tom, že se k němu Schwarzenberg připojí až později. Viz Harrachův dopis tetě 25. 7. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

²⁸ Harrachův dopis matce z 19. 7. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

prohlídky historického centra nevynechal ani přilehlé usedlosti a krajinářské parky. V dopisu matce poznamenal, že navštívil Syon House, jehož exteriér odkazoval ještě na dobu tudorské gotiky: „Jel jsem na koni s lordem Pelhamem²⁹ k vévodovi z Northumberlandu do Syonhouse [sic!], 8 mil odtud, ve velmi pěkném kraji na Temži, vévoda mi vše sám ukázal, ve svém parku má znamenité stromy [...].“³⁰ Stejně tak si Harrach prohlédl i vyhlášenou neopalladiánskou vilu v Chiswicku, kterou s přilehlým krajinářským parkem (jedním z prvních krajinářských parků vůbec, majícím vliv na zahradní umění v té době) vytvořil v 18. století Richard Boyle, třetí hrabě z Burlingtonu. Chiswick ji v dopisu určeném tetě označil za „okouzující venkovskou usedlost“,³¹ zatímco v řádcích pro svou matku vyzdvihl především tamější flóru: „Také jsem dnes viděl Chiswick [...], jsou tam nejhezčí libanonské cedry, které jsem ve svém životě neviděl v takové velikosti [...].“³² Navzdory proslulosti parku však neprozradil více. V neposlední řadě se v souvislosti s časem stráveným v hlavním městě a jeho blízkém okolí sluší upozornit na Harrachovu návštěvu Strawberry Hill House, někdejšího sídla preromantického spisovatele Horace Walpola, který se v polovině 18. století rozhodl v Twickenhamu na předměstí Londýna vytvořit „malý gotický hrad“³³ – jednu z prvních větších neogotických staveb, jež byla nesmírně proslulá i na kontinentu. Harrachovi toto sídlo připomnělo zámek Franzensburg císaře Františka I., další z projevů neogotiky, jelikož byla usedlost podle jeho názoru „celá ve stylu rytířského hradu v Laxenburgu“.³⁴

Z Londýna vyrazil Harrach, tentokrát i se Schwarzenbergem, na cestu po ostrovním království. Její itinerář je třeba na následujících stranách v krátkosti představit, zatímco zhodnocení navštíveného a významu výpravy bude věnována pozornost později. Podle informací sdělených rodičům měli oba aristokraté v plánu vydat se přes Liverpool do Yorku a poté si prohlédnout jih Anglie. Harrach opět neopomněl zmínit své nadšení: „[...] nemohu Vám dostatečně zopakovat radost, kterou mi cesta činí.“³⁵ Z míst, jež hrabě jmenoval po odjezdu z Londýna, je možné zmínit Stowe Gardens v hrabství Buckinghamshire, jeden z nejranějších krajinářských parků vůbec, jehož proslulost – podobně jako u Chiswicku – sehrála klíčovou úlohu při šíření nových

²⁹ Možná Thomas Pelham, druhý hrabě z Chichesteru.

³⁰ Harrachův dopis matce z 25. 7. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³¹ Harrachův dopis tetě z 25. 7. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³² Harrachův dopis matce z 25. 7. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³³ MCCARTHY, Michael: *The Origins of the Gothic Revival* (dále jen *The Origins*). New Haven – London 1987, s. 65.

³⁴ Harrachův dopis matce z 2. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³⁵ Harrachův dopis tetě z 2. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

tendenci krajín tvorby 18. století dále na kontinent: „[...] jeli jsme do Stow [sic!], abychom viděli velkolepý park markýze z Buckinghamu [...].“³⁶ V témže dopisu pak Harrach obdivoval i středověký hrad Warwick u Birminghamu, upravovaný sice i v pozdějších dobách, nicméně tak, aby stále vypadal jako „nedobytná pevnost“. „Ve čtvrték ráno jsme se jeli podívat na slavný starobylý zámek Warwick, nejkrásnější toho druhu, který jsem kdy viděl [...]. Je tam pěkná sbírka zbraní a v komnatách mnoho obrazů.“³⁷ Nedlouho poté na řadu přišla i zřícenina Kenilworthu, která v 19. století inspirovala Waltera Scotta k vydání stejnojmenného románu, jehož děj byl zasazen do dob alžbětinské Anglie. Skutečnost, že Kenilworth znal Harrach právě díky Scottovi, ostatně prozradil sám ve svých dopisech: „V 11 hodin jsme odjeli do Kenilworthu, abychom viděli tuto ruinu tak známou z románu Waltera Scotta.“³⁸

Jelikož se Harrach nacházel v průmyslové oblasti, nebyl jeho program naplněn jen prohlídkami zahrad a šlechtických sídel. Třebaže právě ony byly tím, na co se hrabě dle vlastních slov ještě před odjezdem z Francie těšil nejvíce, doplnil jejich návštěvy návštěvami továren, dolů a hutí. Nabízí se však otázka, zdali byly tyto aktivity realizovány s ohledem na zájmy Jana Adolfa, který se profilel jako mladý pragmatický aristokrat připravující se na roli velkého podnikatele a správce rodového velkostatku, nebo se jednalo o konsenzus obou šlechticů, v jehož rámci i František Arnošt vítal možnost poznat průmyslovou tvář Británie.³⁹ Jelikož jsou Harrachovy dopisy mnohdy stručné a najdeme v nich například i informaci, že „továrny v Manchesteru nejsou příliš zajímavé“,⁴⁰ není možné tuto otázku zodpovědět. Tyto dokumenty nicméně prozrazují, že ještě před Manchesterem, v němž právě kvůli průmyslu zůstali půl dne, viděli hrabě a kníže v Birminghamu a jeho okolí továrnu na výrobu papírnaše nebo závody zaměřené na zpracování a výrobu železa. I když by bylo možné dozvědět se bližší informace o tom, do jakých všech podniků oba aristokraté zavítali, ze Schwarzenbergových poznámek, nemají tyto informace žádnou výpovědní hodnotu o dojmech a profilaci Františka Arnošta, jelikož

³⁶ Harrachův dopis matce z 13. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³⁷ Harrachův dopis matce z 13. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³⁸ Harrachův dopis matce z 13. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

³⁹ Nebylo totiž výjimkou, pokud šlechtic navštěvující Británii průmyslové podniky přímo nevyhledával. Ukázala to i analýza cestovního deníku Františka Thun-Hohensteina, který ve třicátých letech 19. století podnikl se svými rodiči a sourozenci cestu na ostrovy. Tento pobyt se sice neobešel bez prohlídek továren, nicméně hrabě do nich zavítal především s ohledem na přání otce a matky a nepřikládal jim takovou pozornost jako oni. Viz ZEMANOVÁ-OUBRECHTOVÁ, M.: *Hrabě František Thun-Hohenstein*, zejména s. 61.

⁴⁰ Harrachův dopis matce z 14. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

svého spolucestujícího Jan Adolf zmiňoval pouze výjimečně.⁴¹ Čtenář Harrachova autografu se tudíž bohužel o těchto aktivitách mnoho nedozví.

Ani v průmyslových oblastech však oba aristokraté nevynechali prohlídku míst nesouvisejících se světem techniky. Například v Lichfieldu Harracha, který i zde s rodiči sdílel svůj sentiment, zaujala zejména „úžasná katedrála v gotickém stylu“.⁴² Gotiku, nebo přesněji její napodobeninu pak obdivoval také na Lowther Castle v hrabství Cumbria. František Arnošt poznamenal, že William Lowther, první hrabě z Lonsdale „postavil celý zámek nově“, a to „ve stylu gotiky“, a že stavba, jejíž „apartmá jsou nádherná“, na pohled „připomíná rytířský hrad“.⁴³ Šlechtická sídla, která měla svou podobou evokovat středověk a jejichž zhodnocení bude později věnována větší pozornost, viděl ostatně i ve Skotsku, například na Inveraray Castle vévodů z Argyll. V tomto případě se jednalo o jeden z prvních zámků, jehož stavitel se po polovině 18. století inspirovali gotickou architekturou, díky čemuž neoklasicisticky symetrickou stavbu ozdobilo i cimbuří a gotizující okna. Zajímavé je, že si Harrach prohlédl také zámek, jenž se svým vzhledem a dispozicí Inveraray nesmírně podobá. V jednom z dopisů totiž informoval o návštěvě Taymouth Castle, který byl podle něj postaven „v gotickém stylu“ a je „velmi krásný“.⁴⁴ S ohledem na atmosféru doby romantismu, přející nostalgickým náladám, je rovněž příznačné, že hrabě nevynechal návštěvu Ossianovy jeskyně v Dunkeldu, proslavené básníkem Jamesem Macphersonem. Macpherson totiž v šedesátých letech 18. století vydal dvoudílný epos *Básně Ossianovy*, jenž měl být údajně překladem nově nalezených básní keltského barda Ossiana, žijícího ve 3. století, a který u Evropanů žijících v době preromantismu a romantismu podnítil nebo prohloubil jejich zájem o minulost.⁴⁵ Více než politováníhodná je tudíž skutečnost, že hrabě nezmínil jakékoliv dojmy z návštěvy místa ani žádné další okolnosti.

Ve Skotsku viděl Harrach i velká města, včetně Edinburghu, který jej nesmírně nadchl. Po hodnoceních přiřčených Londýnu možná překvapí jeho nynější komentář: „Město Edinburgh je nejpitoresknějším městem, které

⁴¹ Na nepočetné zmínky o Harrachovi jsem však upozornil ve studii BINDER, F.: *Aristokrat v zemi historismu*.

⁴² Harrachův dopis matce z 14. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴³ Harrachův dopis matce z 21. 8. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴⁴ Harrachův dopis matce z 6. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴⁵ Toto dílo mělo také vliv na rozvoj turismu na Skotské vysočině, na kterou proudila řada turistů 18. a 19. století. BOHLS, Elizabeth A.: *Romantic Literature and Postcolonial Studies*. Edinburgh 2013, s. 95. Není však jasné, zdali hrabě znal Ossianovu jeskyni ještě před návštěvou Británie.

jsem za svůj život viděl [...].⁴⁶ Poté se aristokratičtí cestovatelé vydali zpátky do Anglie, kde si prohlédli hrad Alnwick. Při zmínce o jeho názvu informoval hrabě rodiče o starobylé atmosféře místa: „Toto je jméno nádherného starého zámku vévody z Northumberlandu [...]. Donutí Vás uvěřit, že jste v 15. století.“⁴⁷ Navzdory tomu, že podoba fasád hradu pochází z doby středověku, je nutno upozornit na fakt, že interiéry byly ve druhé polovině 18. století upraveny architektem Robertem Adamem mimo jiné v duchu antikizujících směrů, nekorespondujících se středověkým vzezřením exteriéru. Jednou z dalších zastávek hraběte byl Studley Royal Park, krajinářský park 18. století, vytvářený jako napodobení volné přírody. I přes uvedené však hrabě v dopisech nevzdal pomyslný hold zdejší krajině, jelikož se pozitivní dojmy týkaly především zřízení středověkého cisterciáckého opatství Fountains Abbey: „[...] viděl jsem trosky Fountain Abby [sic!], je to, věřím, ta nejhezčí věc, kterou je možné toho žánru vidět.“⁴⁸ Proto poznamenal, že nemohl posoudit, co je tím nejobdivuhodnějším „z těchto krásných zbytků nádherné architektury“.⁴⁹

Po návštěvě průmyslových míst, seznámení se s anglickým zemědělstvím a prohlídce univerzitního města Cambridge se na začátku října ocitl Harrach opět v Londýně. Později se spolu se Schwarzenbergem vydal na jih a jihozápad Anglie. V rámci této fáze putování viděli oba aristokraté i Stonehenge, podle Harracha „chrám druidů“ a „unikátní věc“, a venkovské usedlosti Longleat House a Fonthill Abbey, jež označil za „proslulé zámky s parky a zahradami“.⁵⁰ Důležitá je právě návštěva Fonthill Abbey, proslulého monumentálního sídla preromantického spisovatele Williama Beckforda připomínající katedrálu, které se stalo ztělesněním jakési myšlenkové utopie, vyjádřené nejedním stavebníkem gotikou inspirovaného projektu druhé poloviny 18. a počátku 19. století. Harrachův výlet do Fonthill je však zajímavý i vzhledem k tomu, že se v případě aristokratů z Rakouského císařství jedná o jednu z mála doložených návštěv stavby,⁵¹ která se do dnešních dnů nedochovala.⁵²

⁴⁶ Harrachův dopis tetě z 8. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴⁷ Harrachův dopis matce z 11. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴⁸ Harrachův dopis matce z 19. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁴⁹ Harrachův dopis matce z 19. 9. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁵⁰ Harrachův dopis z 24. října 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁵¹ Dalším cestovatelem, o němž víme, je z pochopitelných důvodů Schwarzenberg.

⁵² Již v první polovině 19. století došlo ke zřícení její věže, a to dvakrát. Podruhé následovalo i zhroucení dalších částí stavby, kvůli čemuž bylo později rozhodnuto o demolici Fonthill. FROST, Amy: *The Beckford Era*. In: DAKERS, Caroline (ed.): *Fonthill Recovered. A Cultural History*. London 2018, s. 93.

Hrabě také neopomenul zmínit, že navštívil Blenheim Palace, sídlo Johna Churchilla, vévody z Marlborough, postavené na památku jeho vítězství v bitvě u Höchstädtu a Blindheimu v době válek o dědictví španělské. V Blenheimu viděl i přílehlý krajinářský park, o jehož významu svědčí už jen skutečnost, že jej v 18. století vytvářel věhlasný zahradní architekt Lancelot Brown. Stručnost jeho komentářů nepřekvapí ani zde. S návštěvou Blenheimu spojil i prohlídku Oxfordu. Nedlouho poté se kroky obou aristokratů rozdělily. Zatímco měl Jan Adolf v plánu navštívit ještě Wales, vydal se František Arnošt na cestu do vlasti.

I z prvního dopisu, který sepsal z kontinentu, opět vyplývá, jak moc jej Británie uchvátila, obzvláště ve srovnání s Francií. Hovořil totiž o „krásné zemi“⁵³ a své matce sdělil následující: „Opustil jsem ji s velkou lítostí, dále Vám nemohu říci, jaký [je] rozdíl mezi Anglií a Francií, když se znovu přeplovává tento kanál [La Manche], zdá se, jako byste byli v jiném světě, země, domy, lidé, poštovní koně, povozy a tak dále, zkrátka vše je špinavé, těžkopádné, cesty hrozné [...]“⁵⁴ Pozitivní hodnocení Spojeného království, kontrastující s negativními přívlastky přiřčenými Francii, ukazují, že zmínky ve starších textech o tom, jak moc Británie na hraběte zapůsobila, nejsou mylné.⁵⁵

Pokud hrabě hovořil o tom, že v Anglii (případně i v dalších zemích Spojeného království, vztáhneme-li Harrachova slova i na ně) vše vypadá jinak než ve Francii, sluší se dodat, že se v Británii věnoval i záležitostem, kterým by jinde v Evropě nemohl věnovat pozornost v takové míře. Po prostém seznámení s itinerářem výpravy je tudíž – jak předznamenáno – zapotřebí zhodnotit, co představené úryvky prozrazují, neboť díky nim je možné poukázat na to, čemu vlastně hrabě věnoval pozornost. Vynecháme-li tradiční činnosti, které bychom našli i u cestovatelů jiných dob a mezi něž se řadily i prohlídky nejrůznějších měst a v nich se nacházejících pamětihodností a navazování společenských kontaktů, jedná se především o následující body: Byla-li řeč o pragmaticky založeném Schwarzenbergovi, cestujícím kvůli výrobě železa, je jasné, že jednou z hojně zastoupených věcí byly právě návštěvy továren, dolů a hutí. Jan Adolf pro ně a pro popisy chodu jednotlivých strojů, jež rovněž zakreslil, v deníku vyhradil mimořádný prostor.⁵⁶ Jak tomu ovšem bylo u Františka Arnošta? Již z předchozích stran vyplývá, že přinejmenším dochovaná korespondence, která byla vzata v potaz, nemá v mnoha případech větší výpovědní hodnotu o tom, jaké dojmy v něm tyto aktivity zanechaly, neboť hrabě svým rodičům a nejmenované tetě často líčil pouze průběh výpravy.

⁵³ Harrachův dopis matce ze 17. 11. 1825, ŮStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁵⁴ Harrachův dopis matce ze 17. 11. 1825, ŮStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

⁵⁵ KUTHAN, J.: *Aristokratická sídla v českých zemích*, s. 281.

⁵⁶ VYBÍRAL, J. – SEKÝRKOVÁ, M.: *Britská cesta*, s. 133.

Stejně tak v textech Františka Arnošta chybí nákresy, což však může být dáno pouze tím, že jeho řádky nebyly určeny jemu, nýbrž naopak jiným osobám. Z dopisů hraběte také vyplývá, že návštěvy továren – ať už je vítal, či nikoliv – nebyly pro Harracha tou nejdůležitější záležitostí, na rozdíl od dalšího bodu.

Stručnost, v jejímž rámci na dojmy hraběte odkazuje jen několik slov, se rovněž projevila při zmínkách o dalších aktivitách, třebaže zde bylo jeho hodnocení nadmíru pozitivní. I z přehledu na předchozích stranách je zřejmé, že i šlechtickým sídlům a přilehlým zahradám a parkům věnoval hrabě značnou pozornost. František Arnošt na vlastní oči spatřil řadu proslulých krajinářských parků, které začaly vznikat poprvé právě ve Velké Británii v době, kdy zbytek Evropy nacházel stále zalíbení v geometrických zahradách (mimo jiné) podle francouzských vzorů. Mezi nejproslulejší parky v novém stylu, které viděl i Harrach, se řadí například Stowe, Chiswick a Blenheim. Rok 1825 byl obdobím, kdy byly britské trendy ve střední Evropě známy a krajinářské parky byly zakládány i v ní.⁵⁷ Neznamená to nicméně, že by tehdy v Harrachově domovině obklopovaly každé šlechtické sídlo. Jelikož se první krajinářské parky v Británii objevily už před polovinou 18. století a tyto projekty se zde staly módou dříve než jinde v Evropě, měl Harrach možnost vidět, že krajinářský park nacházející se v blízkosti venkovských usedlostí místní šlechty byl na ostrovech naprosto běžným jevem. O to více může badatele zabývajícího se životem hraběte, který sám na Hrádku vytvořil krajinářský park, zklamat již proklamované stručné a šablonovité hodnocení aristokrata, jenž chválu určenou parkům vyjadřoval několika málo přívlastky (mimo jiné slovem „magnifique“).

Zaměříme se také na samotné usedlosti britské šlechty. Jestliže byla pozdější výstavba Hrádku, započatá na přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století, ovlivněna obdobnými projekty ve Velké Británii, sluší se rovněž uvést, jaký byl charakter sídel, jež si hrabě prohlížel. Mimo jiné se jednalo o usedlosti z doby ažlbětinské a jakobínské renesance (například Longleat House), v některých případech pak měli oba aristokraté příležitost vidět plody barokní architektury (byť někdy ovlivněné neoklasicismem, resp. neopalladianismem, jako tomu bylo například u Blenheimu) či takové stavby, které bychom mohli s jistotou přiřadit k neopalladianismu (Stowe House), vycházejícímu z tvorby italského renesančního architekta Andrey Palladia. Harrach ale také v souvislosti s venkovskými sídly psal o gotice, třebaže se – jak už bylo nastíněno výše – často jednalo o takové usedlosti, které měly gotiku pouze evokovat. Stavby,

⁵⁷ Příklady nejstarších krajinářských parků, které byly v českých zemích založeny ještě v 18. nebo na počátku 19. století, přináší KRUMMHOLZ, Martin: *Buquoyské Nové Hrady. Počátky krajinných parků v Čechách*. Praha 2013.

jejichž podoba byla inspirována například gotikou a později i románským slohem (i když britský revival starých slohů, o kterém je možné hovořit,⁵⁸ nebyl pochopitelně spjat pouze s inspiracemi středověkou architekturou),⁵⁹ začaly v Británii vznikat už v první polovině 18. století a díky dobové anglománii se jejich znalost i znalost těchto tendencí šířily dále do Evropy. V případě Harrachovy první cesty víme, že hrabě navštívil Strawberry Hill, které předurčilo vznik a budoucí rozmach tzv. gotického revivalu.⁶⁰ Stejně proslulý (což potvrdil i Harrach) byl zámek Fonthill Abbey Williama Beckforda. V neposlední řadě neopomeňme Lowther Castle, Inveraray Castle a Taymount Castle, jež mu v některých případech připomínaly rytířské hrady. Výsledný dojem z těchto staveb byl (tam, kde je hrabě alespoň stručně ohodnotil) velmi příznivý. Je ale zapotřebí zdůraznit, že stejné (a více než pozitivní) dojmy a emoce v Harrachovi zanechaly i usedlosti vytvořené v duchu renesance či neopalladianismu, které vnímal jako svébytné plody britské architektury a o nichž nelze s přihlédnutím k jeho korespondenci soudit, že by se v pomyslném žebříčku navštíveného nacházely na nižším místě než stavby mající vzhledem svých fasád evokovat středověk. Tuto záležitost je nutné zdůraznit a mít na paměti při hodnocení Harrachova vztahu k architektuře různých dob, jelikož není možné vyzdvihovat pouze roli neogotiky, jak bývá tradičně zvykem.

Vrátíme-li se však ke gotizujícím sídlům, lze právě tyto stavby označit za odraz preromantismu a romantismu, vedoucího k nostalgickému vzpomínání na minulost a jejímu připomínání si. U Harrachovy výpravy však můžeme najít ještě jednu záležitost související s romantismem. Cesta totiž nepostrádá prvky literárního turismu, neboť František Arnošt navštívil místa spjatá s krásným písemnictvím období (pre)romantismu, přinejmenším v jednom případě navíc zcela záměrně. Kromě Ossianovy jeskyně, jejíž význam nelze s ohledem na stručnost komentáře Františka Arnošta objektivně posoudit, stojí za pozornost návštěva Kenilworthu, který hraběte nadchl. V závěru pobytu na ostrovech v rámci hodnocení několika měsíců strávených v Británii pak zmínil jméno autora stejnojmenného románu ještě jednou: „Jsem velmi zarmoucený, že jsem neviděl Waltera Scotta, byl v této době v Irsku, ale doufám, že přijede do Londýna před mým odjezdem.“⁶¹ Fakt, že v dopisech nelitoval,

⁵⁸ Někdy se rovněž hovoří o přezívání gotiky, tedy gotickém survivalu, v době od konce středověku do 18. století. K diskuzím o těchto pojmech CLARK, Kenneth: *The Gothic Revival. An Essay in the History of Taste*. London 1950, s. 1.

⁵⁹ Rovněž existuje tzv. Greek Revival, k tomu CROOK, Joseph Mordaunt: *The Greek Revival: Neo-classical Attitudes in British Architecture 1760–1870*. London 1970.

⁶⁰ Roli Walpola jako osoby mající značný vliv na rozvoj gotického revivalu zmiňuje MCCARTHY, M.: *The Origins*, s. 52.

⁶¹ Harrachův dopis rodičům ze 7. 10. 1825, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 196, sign. 196.7.

že se nesetkal se slavnými státníky či vojevůdci, nýbrž s asi nejslavnějším britským spisovatelem 19. století, ukazuje jednak jeho vliv, popularitu i popularitu děl s historickou tematikou v očích urozených cestovatelů ze střední Evropy,⁶² jednak potvrzuje to, že zájem hraběte alespoň o část britské kultury byl velký už v roce 1825, nebo přesněji před rokem 1825.

Zájem hraběte o „dědictví“ Velké Británie, k němuž se neřadí jenom literatura romantismu, nýbrž také architektura a umění, je důležitý vzhledem k tomu, že nepochybně stojí na začátku „příběhu“ o budoucí výstavbě Hrádku u Nechanic, jehož exteriér obdržel vzhled anglicizující usedlosti s gotizujícími prvky (přestože první návrhy počítaly namísto gotiky s něčím, co bychom mohli označit za neoklasicismus „britského střihu“).⁶³ Význam první cesty po ostrovech spočívá kromě navázání kontaktů, z nichž některé udržoval i v pozdějších fázích života, a seznámení se s britským průmyslem také v tom, že díky ní Harrach poznal charakteristiky tamější architektury, ať už novější, nebo té starší,⁶⁴ která na něj dle korespondence také nesmírně zapůsobila, a že tato výprava zájem hraběte o Velkou Británii a její kulturu nepochybně ještě prohloubila. Dokládá to jak samotná výstavba Hrádku, případně Harrachovy další stavební projekty, tak i jeho budoucí kontakty s ostrovy.

⁶² Scottovu popularitu u čtenářů z Rakouského císařství dokládá i počet vydání jeho děl stejně jako jejich dramatické adaptace. Viz BACHLEITNER, Norbert: *The Reception of Walter Scott in Nineteenth-Century Austria*. In: PITTOCK, Murray (ed.): *The Reception of Sir Walter Scott in Europe*. London 2014, s. 84–85.

⁶³ Dochované návrhy vztahující se k výstavbě Hrádku, realizovány nebyly. Taťána Petrasová sice zmiňuje, že v mnoha ohledech čerpají z klasicismu, nicméně nezdůrazňuje to, že vyobrazují právě klasicistní usedlost. Srov. PETRASOVÁ, Taťána: *Architektura „státního“ klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátků romantického historismu. Čechy 1780–1840*. In: PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVÁ, Helena (edd.): *Dějiny českého výtvarného umění III/1, 1780–1890*. Praha 2001, s. 57.

⁶⁴ Význam návštěv usedlostí vytvořených v duchu jiných slohů než neogotiky je nutné zdůraznit i proto, že první návrhy Hrádku postrádaly známky gotického tvarosloví, ale nikoliv stopy kultury Británie. Rovněž není zcela jasné, v jaké fázi plánování, resp. výstavby byla celá koncepce změněna (protože není možné vyloučit, že ke změně skutečně došlo až po zahájení prací), nicméně právě první návrhy možné podoby Hrádku jasně dokládají, že hraběte jako stavebníka ovlivnily britské usedlosti bez ohledu na to, jestli byly vytvořeny v duchu neogotiky, či nikoliv, jelikož pro něj bylo důležité právě to, že se jednalo o stavby s typickými rysy britské architektury, kterou měl evokovat i Hrádek.

3 Doložitelné kontakty s Velkou Británií ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století

Pakliže britskou výpravu z roku 1825 nelze líčit izolovaně ve vztahu k ideji výstavby Hrádku, nabízí se otázka, jak se v podobě zámku odrazily další kontakty hraběte s ostrovním královstvím. Dosavadní výzkum nezdůrazňoval v souvislosti s Hrádkem pouze cestu z dvacátých let, nýbrž i další v úvodu zmíněnou výpravu v roce 1838,⁶⁵ v jejímž rámci měl být Harrach vyslán do Anglie jako císařský atašé na korunovaci královny Viktorie. I když je to nepochybně případ Jana Adolfa ze Schwarzenbergu, jehož přítomnost v dílně světa i její kontext můžeme doložit,⁶⁶ nebyl tradovaný britský pobyt hraběte, či alespoň jeho diplomatické angažmá, realitou.⁶⁷ Spíše než absence dokladů o cestě v jeho pozůstalosti představují pádnější argument proti možnosti, že byl i Harrach vyslán do Británie, jiné dokumenty. Jedná se o úřední materiály, především přednesení císaři Ferdinandovi a zprávy rakouské ambasády v Londýně, v nichž nenalezneme Harrachovo jméno,⁶⁸ i o dobový tisk. Také ten věnoval určitou pozornost císařskému poselstvu, k jehož členům však nezařadil Harracha, a to na rozdíl od Schwarzenberga, knížete z Fürstenbergu, hraběte Erdödyho, hraběte Grünneho a knížete Windischgrätze.⁶⁹

⁶⁵ KORBEL, T.: *Reprezentace šlechty v 19. století*, s. 32.

⁶⁶ V tomto ohledu vzniklo i několik studií pojednávajících přímo o Schwarzenbergově účasti na korunovaci. Viz KUBÍKOVÁ, Anna: *Účast Jana Adolfa II. ze Schwarzenberku na korunovaci anglické královny Viktorie*. Obnovená Tradice – Časopis Historického spolku Schwarzenberg, 18, 2007, č. 36, s. 27–32 či HLAVNIČKOVÁ, Kateřina: *Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu a korunovace královny Viktorie* (dále jen *Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu a korunovace královny Viktorie*). In: PAVELEC, Petr – GAŽI, Martin – HAJNÁ, Milena (edd.): *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*. České Budějovice 2020, s. 518–523.

⁶⁷ Poprvé na to upozornil JIRMAN, Michal: *Biografie první poloviny života Jana Adolfa II. ze Schwarzenberga*. Ústí nad Labem 2019, s. 60 (diplomová práce).

⁶⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen ÖStA, HHS), fond London, Gesandtschaftsarchiv, kart. 220 (Berichte 1/1838–10/1838) a ÖStA, HHS, fond Staatskanzlei, Vorträge, kart. 282.

⁶⁹ Například článek ve Fränkischer Merkur, 10. 5. 1838, s. 1062 zmiňuje, že kromě Schwarzenberga odjeli do Anglie Karel z Fürstenbergu (zřejmě Karel Egon II.), hrabě Erdödy, hrabě Karel Ludvík Grünne a kníže Windischgrätz. Jako hraběte Erdödyho určil Reginald BRETT: *The Girlhood of Queen Victoria. A Selection from Her Majesty's Diaries between the Years 1832 and 1840*. Vol. 2. London 1912, s. 12 Antonína Karla Pálffyho z Erdödu. Michal Jirman na základě informací z Wiener Zeitung zmiňuje kromě Schwarzenberga Josefa z Fürstenbergu, Alexandra Erdödyho, hraběte Grünneho, knížete Alfréda Windischgrätze a hraběte Festeticse. Srov. JIRMAN, M.: *Jan Adolf II. ze Schwarzenberga jako cestovatel*, s. 46. Ačkoliv Harrachovo jméno nefiguruje v žádných z novin, je vhodné se v budoucnosti zaměřit na otázku složení poselstva podrobněji a vyřešit, kteří konkrétní aristokraté byli jeho členy. Vzhledem k faktu, že se Harrach

Uvedená informace vylučující vyslání Harracha do Anglie císařem ovšem neznamená, že hrabě Británii ve třicátých letech nenavštívil, stejně jako nevyklučuje, že v ní pobýval přímo v roce 1838. Dochovalo se totiž svědectví zahradního architekta Johna Claudia Loudona, který v roce 1839 uveřejnil článek v *The Gardener's Magazine*. V něm potvrdil, že se Harrach nedlouho předtím setkal s architektem Edwardem Bucktonem Lambem, jenž je v českém prostředí znám jako autor návrhů pro Hrádek, a seznámil čtenáře s účelem aristokrátova pobytu na ostrovech: „Hrabě Harrach, rakouský šlechtic, jenž má velké majetky v Rakousku, Uhrách a Čechách, nedávno strávil několik měsíců v této zemi prohlížeje si zahrady a venkovská sídla v různých částech jak Anglie, tak Skotska s výhledem k vylepšení svého vlastního, až se navrátí [...]. Hrabě zakoupil velké množství rostlin, koní, náčiní atd. a vzal s sebou plány a náhledy připravené panem Lambem pro výstavbu nádherného paláce, který bude obsahovat okolo 90 místností [...]“.⁷⁰ Tento článek také informuje o tom, že stavbou, která na Harracha zapůsobila nejvíce, byl Belvoir Castle Johna Henryho Mannerse, pátého vévody z Rutlandu, upravený v duchu gotického revivalu. Více však o této cestě není známo, stejně jako není jasné, jestli se uskutečnila v roce 1839, kdy Loudon svůj článek vydal, nebo krátce předtím, například v již vzpomínaném roce 1838.

Pakliže možnost zodpovědět tuto otázku nenabízejí prameny uložené v pozůstalosti Františka Arnošta, popřípadě jeho manželky Anny, rozené z Lobkowicz (jelikož byl tehdy hrabě již dlouho ženatým mužem), skýtají tyto materiály alespoň příležitost doložit, že byl hrabě v Británii v pozdější době. Podle korespondence adresované Anně je jasné, že pobýval na ostrovech i v roce 1846. Například 2. března ji zdravil poté, co se vylodil ve Spojeném království: „Doraziv šťastně do staré Anglie ti dávám, drahá ženo, odtud ve spěchu zprávu.“⁷¹ Hrabě také zmínil mnoho osob, aniž by bylo u některých z nich jasné, o koho se jedná a zdali jej doprovázely. Co je ale jisté, je skutečnost, že František Arnošt trávil svůj pobyt v Anglii obklopen svými zdejšími známými a přáteli, což svědčí o tom, že nyní navázal na kontakty získané bě-

s největší pravděpodobností korunovace nezúčastnil, ponechme zde stranou i okolnosti této události stejně jako účast zahraničních vyslanců a hostů na ní. Pro kontext lze odkázat na studii HLAVNÍČKOVÁ, K.: *Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu a korunovace královny Viktorie*.

⁷⁰ Srov. WAINWRIGHT, Clive: *The Gothic Revival in Britain from Walter Scott to Pugin*. In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.): *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice* (dále jen *Kamenná kniha*). Sychrov 1997, s. 51. Část úryvku je rovněž publikována v práci TÝŽ: *Großbritannien, Europa und der Historismus 1750–1850* (dále jen *Großbritannien, Europa und der Historismus*). In: FILLITZ, Hermann (ed.): *Der Traum vom Glück. Die Kunst des Historismus in Europa*. Wien 1996, s. 215.

⁷¹ Harrachův dopis manželce z 2. 3. 1846, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

hem předchozích cest. Navzdory tomu nalezneme i chvíle, kdy svůj program zřejmě realizoval bez nich, jak dokládá následující věta určená Anně: „Zítřka večer odjedu do Liverpoolu pravděpodobně sám.“⁷² Proč však hrabě v Liverpoolu, případně v Anglii jako takové pobýval, není známo, stejně jako není známo, zdali navštěvoval šlechtická sídla jako v roce 1825 a v závěru třicátých let a továrny jako v roce 1825 spolu se Schwarzenbergem.

4 Účast na světové výstavě v Londýně v roce 1851

I když není účel cesty v roce 1846 jasný, víme jistě, proč se Harrach do Velké Británie vydal o pět let později. Hrabě se tehdy zúčastnil světové výstavy v Londýně. Na ni nezavítal pouze jako návštěvník, nýbrž zde reprezentoval Rakouské císařství, jelikož na ní představoval výrobky svých podniků. Nejednalo se však jenom o produkty jeho sklárny v Novém Světě v Harrachově, ale i o textilní výrobky z moravských Janovic a české Jilemnice.⁷³ V tomto případě má badatel k dispozici také informace o části itineráře hraběte, který svou ženu zpravil o tom, že jeho cesta do Británie vedla přes Minden, Kolín nad Rýnem, Lille a Calais. Z dochovaných materiálů vyplývá, že část britského pobytu strávil František Arnošt mimo jiné v přítomnosti svých synů Jana Nepomuka a Alfréda.⁷⁴ Navzdory tomu se ale jejich program do značné míry různil.

Pokud jde o hlavní důvod výpravy, zachytil Harrach atmosféru velké události, pořádané v Křišťálovém paláci od Josepha Paxtona, na niž se jako stoupenec technického pokroku nesmírně těšil. Jeho inklinaci k novinkám ze sféry průmyslu, která není zcela patrná ze stručného líčení programu první britské výpravy v roce 1825, však ukazují jeho nynější věty Anně: „Dnes jsem byl v Křišťálovém paláci, je to něco pohádkového, ne budovy, které mi [svým stylem] vůbec neodpovídaly, ale ten obsah [...]“.⁷⁵ Před zahájením výstavy, konkrétně 30. dubna, se také odebral na audienci u prince Alberta, o němž později prohlásil, že je „velmi přátelský“,⁷⁶ a kterého viděl i na začátku května

⁷² Harrachův dopis manželce z 3. 3. 1846, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁷³ *Official Catalogue of the Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations, 1851*. London 1851, s. 198 a 203.

⁷⁴ Jejich přítomnost dokládá například Harrachův dopis Anně z 24. května 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1. V souvislosti s cestami Harrachů do Británie zmiňuje Konstantinos Raptis Janovu návštěvu Londýna v roce 1886, avšak nikoliv cestu v roce 1851. Srov. RAPTIS, K.: *Die Grafen Harrach*, s. 177.

⁷⁵ Harrachův dopis manželce z 29. 4. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁷⁶ Harrachův dopis manželce z 1. 5. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

při slavnostní vernisáži: „[...] bylo to mimořádně pěkné a zajímavé, těší mě, že jsem mohl být u tohoto okamžiku přítomen.“⁷⁷ V souvislosti s otevřením Křišťálového paláce si také vychvaloval místo, na němž stál, neboť prohlásil, že slyšel každé slovo projevu královny, která však dle jeho hodnocení „už vůbec není pěkná“.⁷⁸

Třebaže Harracha čekalo ještě další setkání s královnou, vyplývá z korespondence, že svůj čas trávil i jinak než povinnostmi danými účastí na výstavě, na níž rovněž působil jako komisař. Zatímco Jan Nepomuk a Alfréd navštívili Irsko, věnoval jejich otec v Anglii a Walesu pozornost jiným záležitostem. V polovině května odjel například do Yorku, aby tam viděl „ty nejzajímavější dostihy“.⁷⁹ Taktéž můžeme doložit, že i nyní využil František Arnošt volný čas k prohlídkám parků či šlechtických sídel, včetně sídel královských. Svě ženě například doporučil návštěvu Hampton Courtu: „[...] jel jsem a šel jsem do Hampton Courtu, což by se ti velmi líbilo, na způsob Fountainebleau, z červených cihel [a] s velmi pěknými štíty.“⁸⁰

Pokud nebudeme postupovat chronologicky a opustíme na chvíli oblast Anglie, jsou zajímavé řádky hraběte vážící se k jeho cestě do Walesu. V něm navštívil město Bangor a v jeho blízkosti slavný Penrhyn Castle, který byl upraven v duchu normanského revivalu, napodobujícího románský styl. Na sídlo velšského milionáře George Haye Dawkins-Pennanta zavítal nedlouho předtím i jeho syn Alfréd: „[...] nechápu, jak se Alfrédovi mohl Penrhyn Castle líbit tak málo, shledávám ho svým způsobem jednou z nejdokonalejších věcí, které jsem kdy viděl, stejně tak i celou oblast u Britania [sic!] Bridge⁸¹ [...] [shledávám] skvělou.“⁸² Penrhyn Castle představuje pravděpodobně nejznámější a nejmonumentálnější usedlost vytvořenou v duchu normanského revivalu, díky čemuž jej nenavštívili pouze František Arnošt a Alfréd (a možná i Jan Nepomuk), nýbrž se dočkal návštěvy i dalších aristokratů z Rakouského císařství.⁸³ Harrach, který zde neskrýval své emoce, rovněž obdivoval přírodu

⁷⁷ Harrachův dopis manželce z 1. 5. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁷⁸ Harrachův dopis manželce z 1. 5. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁷⁹ Harrachův dopis z 16. 5. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸⁰ Harrachův dopis manželce z 12. 5. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸¹ Britannia Bridge je slavný obloukový most, který byl otevřen nedlouho před Harrachovým pobytem na ostrově.

⁸² Harrachův dopis manželce z 15. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1. (nutno však upozornit na to, že i když hrabě označil dopis zmíněným datem, pokračoval v zápisu přinejmenším další den, jelikož na jednu ze stran textu připsal datum 16. 6.).

⁸³ Je znám případ Vincence Karla z Auerspergu, který jej navštívil v roce 1837, a Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu, jenž na něj zavítal o rok později. Srov. BINDER, F.: *Po stopách kultury, přírody i poznání*, s. 259–260.

na cestě do anglického Woburn Abbey, neboť prohlásil, že jel „skrže ty nejhezčí oblasti Walesu“.⁸⁴ I v této souvislosti politoval, že na rozdíl od své manželky nebyl výtvarně nadán: „Jak velmi lituji, že neumím kreslit, co bych dnes vše vytvořil za skici.“⁸⁵ Tato lítost souvisela i s návštěvou dalších míst, mimo jiné trosek cisterciáckého opatství Valle Crucis Abbey (v jeho dopisu označeného jako „Cross Abbey“) u města Llangollen: „Ruina Cross Abbey u Llangolenu je velmi pěknou ruinou, porostlá břečtanem, v troskách kláštera se etablovala farma, za Jindřicha VIII. to bylo zničeno, starý kříž z roku 682 je velmi pozoruhodný [a] to dalo celému údolí jméno.“⁸⁶ Hraběti se však líbily také anglické památky, mimo jiné i vzpomenuť Woburn Abbey, neopalladiánská usedlost vévodů z Bedfordu: „Včera jsem [...] byl ve Woburnu vévody z Bedfordu,⁸⁷ velmi pěkné zahrady a park, dům nádherný, ale v italském stylu a [...] zařízení na způsob empiru, ale všechno nádherné.“⁸⁸ I tento úryvek potvrzuje, že hrabě neinklinoval toliko k sídlům v duchu gotického či normanského revivalu, nýbrž k britským usedlostem jako takovým, ať už měly jakýkoliv charakter.

Dovolíme-li si další chronologickou odbočku, je důležité zmínit, že Woburn Abbey nepředstavuje jediné šlechtické sídlo v Anglii, které Harrach v roce 1851 spatřil. Ještě před ním totiž v první polovině června navštívil dvě další místa, o nichž psal manželce. V této souvislosti zmínil i slavnou čtyřsvazkovou předlohou práci *The Mansions of England in the Olden Time* od Josepha Nasha, vydávanou ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století a obsahující vyobrazení exteriérů a interiérů anglických venkovských usedlostí, která ovlivnila i podobu šlechtických sídel v Rakouském císařství.⁸⁹ „Velmi se těším, až v tyto dny uvidím Alton Tower [sic!] a Crewhall [sic!], známé z Nasha.“⁹⁰ Důležitější než Alton Towers, o němž později pronesl, že by se v něm mnohé jeho ženě nelíbilo,⁹¹ je především druhé z míst, Crewe Hall (jak znělo jeho jméno ve skutečnosti), jelikož bylo již v minulosti známo, že ovlivnilo výslednou podobu

⁸⁴ Harrachův dopis manželce z 15. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸⁵ Harrachův dopis manželce z 15. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸⁶ Harrachův dopis manželce z 15. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸⁷ Francis Russel, sedmý vévoda z Bedfordu.

⁸⁸ Harrachův dopis manželce z 15. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁸⁹ Viz POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Podněty, zdroje a motivy pro uplatnění historismu v českých zemích s uvedením příkladů* (dále jen *Podněty, zdroje a motivy*). In: MŽYKOVÁ, Marie (ed.): *Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice*. Sychrov 1997, s. 62.

⁹⁰ Harrachův dopis manželce z 8. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁹¹ Harrachův dopis manželce z 12. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

Hrádku,⁹² jehož zařízení nebylo v roce 1851 stále ještě u konce. O prohlídce Crewe Hall, usedlosti vytvořené v duchu jakobínské renesance, pak pojednává další dopis: „Dobře víš, drahá ženo, že bych tě chtěl mít kolem sebe každý den, ale obzvláště přichází toto přání, když vidím něco našeho druhu tak zajímavého, tak je tomu dnes a včera, zrovna se vracím z Crewhall, což také znáš z Nashe, kde je toto schodiště s prolamovaným zábradlím se zvíraty s erby na pilastrech, pak [i] krb, který sis vybrala pro hrádecký salon, pokoj, který jsi zvolila pro svůj Rohový pokoj, můžeš si představit, jak mě to zajímalo.“⁹³ Dopis naznačuje, že hrabě Crewe Hall navštívil patrně poprvé a že jej navštívil právě kvůli jeho roli při výstavbě Hrádku. Další věcí, na kterou je vhodné upozornit, je úloha předlohových prací. Třebaže o vlivu Nashe na podobu exteriérů a interiérů šlechtických sídel v českých zemích nebylo ani v minulosti pochyb,⁹⁴ je zajímavé, že je uvedený úryvek v našich zeměpisných šířkách možná vůbec prvním známým dokladem explicitního se přihlášení k přejímání konkrétních prvků z jeho knih. Přestože se i na Hrádku František Arnošt a Anna inspirovali slavnými *The Mansions* (případně dalšími díly, která měli k dispozici)⁹⁵ daleko častěji,⁹⁶ potvrzuje Harrachův dopis, že Nashova vyobrazení, mj. místnosti s arkýřem v Crewe Hall, sloužila jako zdroj inspirace pro hraběčiny pokoje⁹⁷ a pro krb ve Zlatém salonu, nazývaném v 19. století pouze „salonem“.⁹⁸

Příznačné je, že i osoba, která celou stavbu vedla a již Harrach podle informací ve stejném dopise pověřoval převzít určité detaily z Nashe,⁹⁹ navštívila Británii. I když první návrhy Hrádku vyhotovil Lamb, měl výstavbu zámku

⁹² Dokonce je možné setkat se s názorem, že původní Lambovy plány pro výstavbu Hrádku byly původně plány neuskutečněné přestavby Crewe Hall. Srov. BENDA, Pavel: *Uměleckořemeslná tvorba truhlářských a řezbářských děl na zámku Hrádek u Nechanic*. Olomouc 2016, s. 11 (bakalářská práce) či Edward Buckton Lamb. In: <https://www.gedaechtnisdeslandes.at/personen/action/show/controller/Person/person/lamb.html> [cit. 10. 4. 2022]. Je však nutné si uvědomit, že půdorys Crewe Hall a Hrádku je zcela odlišný, i to, že se úpravy Crewe Hall uskutečnily později, než hrabě započal výstavbu Hrádku. V neposlední řadě je možné zmínit, že kdyby se ke Crewe Hall jako klíčové stavbě vztahovaly Lambovy plány pro Hrádek, nemusel by hrabě svou ženu informovat o tom, že toto sídlo zná z předlohových prací.

⁹³ Harrachův dopis manželce z 12. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

⁹⁴ Podrobněji POSPÍŠILOVÁ, Marie: *Romantické zámecké interiéry*. Ústí nad Labem 1986, nestr. či Táž: *Podněty, zdroje a motivy*, s. 62.

⁹⁵ Wainwright informuje o obrovském množství předlohové literatury, kterou měli Harrachové k dispozici. Srov. WAINWRIGHT, C.: *Grossbritannien, Europa und der Historismus*, s. 216.

⁹⁶ Uvádí se například schodiště na Hrádku, inspirované právě Nashovým vyobrazením schodiště v Crewe Hall. SIEGLOVÁ, K.: *Hrádek u Nechanic*, s. 49–50.

⁹⁷ Zejména táflování a podobu arkýře v Salonu hraběnky.

⁹⁸ I Beneš místnost označuje pouze jako „Salon“. BENEŠ, F. J.: *Schloss Hrádek*, s. 8.

⁹⁹ Harrachův dopis manželce z 12. 6. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

nakonec na starosti rakouský architekt Karl Fischer. Přestože Fischerovu studijní cestu do Anglie zmiňoval již minulý výzkum, nebyly známy prakticky žádné detaily. Ačkoliv někteří badatelé soudili, že k ní došlo na přelomu třicátých a čtyřicátých let, nepanuje jasný konsenzus, kdy konkrétně architekt do dílny světa zavítal.¹⁰⁰ Pokud je pravdou, že se Fischer vydal do Anglie buď na konci třicátých, či na začátku čtyřicátých let, nemohlo se jednat o jeho jediný pobyt na ostrovech, neboť byl ve Velké Británii s jistotou později. Potvrzují to dopisy hraběte z jeho další doložitelné britské cesty. Ta spadá opět do roku 1851. Z Anniny pozůstalosti vyplývá, že se hrabě po zahájení světové výstavy v Londýně a prohlídce některých oblastí Anglie a Walesu vrátil zpátky na území Rakouského císařství, ovšem krátké intermezzo v jeho domovině vystřídal brzký odjezd na ostrovy, související s ukončením události pořádané z popudu prince Alberta. Stejně jako Harrach využil svou první výpravu téhož roku k návštěvám památek, z nichž některé ovlivnily podobu Hrádku, učinil tak i nyní. Ukazuje to jeho dopis z 5. října, v němž zmínil Fischera: „Všechno tady dělám pěšky, Fischer to ale nevydrží, on je vždy hned unavený, přesto doufám, že nakreslí mnoho užitečného. Doufám, že mu ukážu ještě Crew [sic!], Haddonhall,¹⁰¹ Hatfield [...]“¹⁰² Právě tyto řádky potvrzují, že byl Fischer v Anglii přímo s Harrachem a že i tato cesta – nehledě na oficiální důvod související s výstavou – byla Harrachem pojata jako hledání inspirace pro jeho stavební aktivity, které mohly být kromě Crewe Hall ovlivněny i Hatfieldem a Haddon Hall, dvěma usedlostmi s místnostmi z doby alžbětinské a jakobínské renesance, což jsou rovněž styly, jejichž napodobeniny se hojně objevují v interiérech Harrachova východočeského zámku.¹⁰³

Přítomnost Fischera však nemusela mít souvislost pouze s Hrádkem, jehož zařízení stále nebylo u konce, byť se nacházelo v pokročilé fázi. Uvedme rovněž důležitou skutečnost, že hrabě v polovině padesátých let zahájil úpravy zámku Prugg v Dolních Rakousích taktéž po vzoru britské architek-

¹⁰⁰ Petr Nosek cestu datuje do let 1840–1841. Viz NOSEK, Petr: *Hrádek u Nechanic*. Libice nad Cidlinou 2012, nestr.; KÜTHAN, J: *Aristokratická sídla v českých zemích*, s. 283 udává léta 1839–1841 a odkazuje přitom na práci WAGNER, Jaroslav: *Hrádek u Nechanic. Státní zámek a okolí*. Praha 1958, s. 2.

¹⁰¹ Správně „Haddon Hall“, usedlost v hrabství Derbyshire.

¹⁰² Harrachův dopis manželce z 5. 10. 1851, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1, sign. 468b.1.

¹⁰³ Důležitost uvedeného úryvku je třeba vyzdvihnout i vzhledem k faktu, že zatímco o Crewe Hall jako o zdroji inspirace pro Hrádek nebylo pochyb, nebylo tomu tak u zbylých dvou usedlostí. I Franz Windisch Graetz uvádí, že jako vzor sloužily při zařízení interiérů alžbětinské a jakobínské usedlosti, nicméně kromě Crewe Hall žádnou nejmenuje. Srov. WINDISCH-GRAETZ, Franz: *Schloss Hradek in Böhmen*. In: WAGNER-RIEGER, Renate – KRAUSE, Walter (edd.): *Historismus und Schlossbau*. München 1975, s. 144.

tury. Třebaže není zcela jasné, který architekt nakonec vytvořil plány pro jeho přestavbu,¹⁰⁴ nelze zcela vyloučit, že byl Harrach už v roce 1851 rozhodnut upravit Prugg v anglicizující sídlo a že se tudíž návštěvy britských usedlostí, podniknuté s Fischerem, uskutečnily nejen s ohledem na zařizování Hrádku.

5 Další pobyty hraběte ve Velké Británii

Pozůstalost hraběte, resp. jeho manželky dokládá také to, že František Arnošt realizoval další výpravy do Velké Británie. Například v srpnu 1853 adresoval své ženě dopis z Ostende, ve kterém psal o tom, že se na čtyři dny opět vydá do Anglie. Hrabě tentokrát informoval o pragmatickém důvodu cesty, jelikož prohlásit, že jejím účelem je „obstarat pohledávky“.¹⁰⁵ Co však bylo oněmi pohledávkami, bohužel neprozradil. Lze se domnívat, že šlo o Harrachovy obchodní a podnikatelské zájmy, avšak nemuselo se nutně jednat jenom o aktivity spjaté s průmyslem a odbytem pro produkty, s nimiž seznámil veřejnost na světové výstavě a jež v některých dopisech zmiňoval. Z korespondence jiných osob víme, že měl silné vazby na Velkou Británii i kvůli koním, o nichž psal i Anně. Rovněž víme, že se hrabě se synovcem své ženy Vincencem Karlem z Auerspergu zajímal o koupi anglických koní, kteří by se účastnili dostihů¹⁰⁶ a o nichž ho později pravidelně informoval jeho

¹⁰⁴ V literatuře se tradičně uvádí, že plány pro přestavbu Pruggu vyhotovil možná opět Lamb. Jsou to však pouze neověřené spekulace, na což upozornila již Christa Harlander, pracující i s archivními prameny věnujícími se přestavbě. Srov. HARLANDER, Christa: *Schloss Prugg. Von der (Kastell-)Burg zum Wohnschloss: mittelalterliche Kastellburg – barockes Wohnschloss – historische Residenz* (dále jen *Schloss Prugg*). Hamburg 2015, s. 92. Jiří Kuthan a Ivan Muchka hovoří o sídle inspirovaném tudorskou gotikou, Harlander naopak vyzdvihuje především alžbětinské a jakobínské vzory a dodává, že Pruggu je podobný Holland House. Viz MUCHKA, Ivan – KUTHAN, Jiří: *Schlösser des Klassizismus, der Romantik und des Historismus*. In: SEIBT, Ferdinand (ed.): *Böhmen im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus zur Moderne*. München – Berlin – Frankfurt am Main 1995, s. 112 a HARLANDER, Ch.: *Schloss Prugg*, s. 93. S dominancí alžbětinských a jakobínských vzorů na fasádě zámku a podobou mezi Pruggem a Holland House je nutno souhlasit, stejně tak lze ale dodat, že exteriér Pruggu se svými štíty velmi nápadně připomíná některé prvky Crewe Hall, a zejména tamější stáje, případně Aston Hall. I pokud by Fischer neměl s přestavbou Pruggu nic společného, není možné vyloučit, že již v době jeho cesty zamýšlel Harrach zámek upravit, neboť by jistou paralelu poskytla Hluboká. Schwarzenberg, který byl v roce 1838 rozhodnut přestavět Hlubokou, do Británie odjel se svým architektem Wilhelmem Nevenhorstem, ačkoliv plány pro přestavbu nakonec vyhotovil Franz Beer. Srov. VYBÍRAL, J.: *Století dědiců a zakladatelů*, s. 30.

¹⁰⁵ Harrachův dopis manželce z 11. 8. 1853, ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1.

¹⁰⁶ Toto téma se nese ve většině Auerspergových dopisů hraběti, uložených ve Františkově pozůstalosti v ÖStA, f. AVA, FA Harrach, kart. 467, sign. 467.8.

kontakt na ostrovech.¹⁰⁷ Opustíme-li obchod a koně, je zapotřebí poznamenat, že i další pobyt hraběte na ostrovech, uskutečněný jen o několik týdnů později, můžeme do jisté míry spojit s Hrádkem, neboť bez ohledu na účel cesty právě během něj Harrach zakoupil některé zbraně pro hrádeckou halu a několik perských koberců.¹⁰⁸

Pozůstalost Anny pak dokládá, že byl Harrach v Anglii také o pět let později. Hlavní důvod návštěvy však z řádků určených jeho ženě vyčíst nelze, nicméně navzdory tomu se čtenář korespondence Františka Arnošta dozvídá jiné informace. Ačkoliv i v souvislosti s tímto pobytem hovořil hrabě o svých pohledávkách, nevěnoval se jenom jim, jelikož chtěl navštívit Hampton Court a Kew Gardens, další slavný krajinářský park 18. století, na předměstí Londýna. Svou ženu také vyzval, aby jej příští rok doprovázela do Anglie, jelikož v tu dobu je ostrov Wight, nacházející se na jihu země, kvůli svému okolí a krajině velmi příjemným místem.¹⁰⁹ Tato slova spolu s mnoha dalšími pasážemi uveřejněnými na předchozích stranách svědčí o velkém přehledu, který hrabě o Velké Británii měl a jenž byl s největší pravděpodobností výsledkem velmi intenzivních vztahů s britským prostředím. Potvrzuje to i řada odkazů na britskou aristokracii, s níž se Harrach nejen během tohoto pobytu opakovaně setkával a o níž psal manželce.

V dobové literatuře nalezneme rovněž zmínky, že se hrabě zúčastnil další světové výstavy v Londýně, tentokrát v roce 1862, a sice mimo jiné jako zástupce Vídeňské zemědělské společnosti (Wiener Landwirthschafts-Gesellschaft).¹¹⁰ V tomto případě však o účasti Františka Arnošta na výstavě nemáme další informace jako v roce 1851, neboť jeho korespondence nepřináší svědectví. Proto také není jasné, zdali se Harrachovy aktivity omezily na záležitosti spojené s výstavou, nebo se týkaly i jiných věcí, stejně jako není zřejmé, nakolik tato výprava ovlivnila jeho projekty.

¹⁰⁷ Touto osobou byl jistý Cavaliero, bohužel se nepodařilo dohledat alespoň křestní jméno. Jeho korespondence hraběti je uložena v ŮStA, AVA, FA Harrach, kart. 467, sign. 467.25.

¹⁰⁸ Plně to koresponduje s informacemi, že se na zámku nacházejí sbírkové předměty importované z Anglie. Viz WAGNER, Jaroslav: *Hrádek u Nechanic. Státní zámek a okolí*. Praha 1961, nestr.

¹⁰⁹ Harrachův dopis manželce z 3. 9. 1858, ŮStA, AVA, FA Harrach, kart. 468b, sign. 468b.1, sign. 468b.1.

¹¹⁰ BENEŠ, F. J.: *Schloss Hrádek*, s. 71; ARENSTEIN, Joseph: *Österreichischer Bericht über die Internationale Ausstellung in London 1862*. Wien 1863, s. 62.

6 Závěr: Britské cesty Františka Arnošta a jejich význam

Jelikož pro následujících 22 let života hraběte nepodávají využití prameny zmínky o dalších pobytech v Británii, je žádoucí zhodnotit a shrnout informace vyplývající z doložených výprav. Právě po přihlédnutí k nim je zcela zřejmé, že vztah hraběte k Velké Británii byl nadmíru pozitivní. O jakých dalších věcech však tyto výpravy a jejich rekonstrukce (třebaže někdy pouze částečná) vypovídají? V jakých oblastech ovlivnily dané výpravy Františka Arnošta? V první řadě zmiňme Harrachovy stavební projekty, mimo jiné Hrádek, jehož výsledná podoba byla už v minulosti dávána do kontextu k cestovatelským zkušenostem hraběte, a zejména pak k jeho první cestě v roce 1825. Třebaže pobyt na Britských ostrovech v roce 1825 nepochybně sehrál důležitou roli v souvislosti se zrodem ideje vystavět východočeský zámek, jelikož bezesporu prohloubil tíhnutí mladého aristokrata k této zemi a orientaci na ni, sluší se poznamenat, že ve vztahu k výsledné podobě Hrádku sehrály důležitější roli další britské cesty, které hrabě využil jako vědomé hledání inspirace. V tomto ohledu připomíná jeho život částečně i osudy Jana Adolfa ze Schwarzenbergu, který se v roce 1838 vydal do Británie přímo s úmyslem hledat inspiraci pro přestavbu Hluboké.¹¹¹ Během pobytu v závěru třicátých let totiž Harrach navštěvoval sídla a zahrady britské šlechty, v roce 1851 pak využil účasti na světové výstavě jako příležitost k návštěvě Crewe Hall i jako možnost ukázat některé usedlosti Karlu Fischerovi, staviteli Hrádku. Nevynechejme předměty, které Harrach ve Velké Británii zakoupil a jež poté vystavil na svém východočeském zámku. V neposlední řadě v souvislosti se stavebními projekty nelze opomenout zámek Prugg, který hrabě upravil po vzoru britské architektury v padesátých letech a jehož přestavba byla nepochybně podnícena častými kontakty Harracha s Británií. Třebaže sám hrabě prozradil, jaké usedlosti můžeme považovat za vzor pro Hrádek, potažmo Prugg (což je zajímavé především pro historiky umění), sluší se dodat, že poznávání dalších šlechtických sídel pravděpodobně sloužilo jako inspirační zdroj pro jeho stavební aktivity v obecné rovině, neboť díky jejich návštěvám mohl on i jeho architekt poznat charakter zdejší architektury a zjistit, co je vhodné převzít a co nikoliv. Hledání konkrétních předloh pro jednotlivé detaily je vzhledem k hlubším otázkám, které si studie klade, takřka bezpředmětné, jelikož nic nevypovídá o Františku Arnoštovi a jeho vztahu k ostrovům.

Z pramenů však vyplývá, že britské cesty neměly Harrachovi sloužit jenom jako zdroj inspirace pro stavební činnost. I když není po přihlédnutí ke kore-

¹¹¹ Tuto tezi uveřejnil VYBÍRAL, J.: *Století dědiců a zakladatelů*, s. 30. Pramenné potvrzení hypotézy pak v práci BINDER, F.: *Aristokrat v zemi historismu*.

spondenci jasné, zdali bylo tíhnutí Františka Arnošta k této zemi způsobeno i zájmem o britský průmysl tak, jako tomu bylo u Schwarzenberga, je známo, že byl hrabě stoupencem technického pokroku v nejrůznějších formách. Potvrzuje to ostatně jeho účast na londýnských světových výstavách a v případě první z nich i nadšení z možnosti být její součástí, které líčil v dopisech manželce. Fakt, že Anglie byla nejvyspělejší průmyslovou zemí Evropy, tudíž mohl být jedním z důvodů, proč k ostrovům pragmatický aristokrat vzhlížel a proč je navštěvoval tak často. Stejně tak se Spojené království na základě Harrachovy korespondence stalo cílem jeho obchodních a podnikatelských zájmů (třebaže sám hrabě v této souvislosti mnoho neprozradil), jež byly možná umocněny jeho účastí na světové výstavě v roce 1851 a které se mohly týkat jak prodeje výrobků z harrachovských podniků, tak i koupě anglických koní. Pochopitelně se nabízí možnost, že se i tyto návštěvy odrazily v modernizaci Harrachových podniků a zavádění inovací v zemědělství a průmyslu. Bez znalosti detailního programu výprav, který – jak vyplývá z předchozích stránek – není bohužel možné z korespondence hraběte vždy rekonstruovat, však z dostupných zdrojů nevyplývá, zdali byly tyto aktivity přímo ovlivněny cestami Františka Arnošta. Aplikace postupů uplatňovaných ve Velké Británii totiž nemusela vždy souviset s výpravami šlechticů a aristokratů ze střední Evropy do dílny světa, nýbrž mohla být i důsledkem povolávání zahraničních odborníků, vysílání vlastních zaměstnanců do Británie „na zkušenou“ (jako tomu bylo ostatně v jiné oblasti u Fischera) i obecných znalostí britského průmyslu a zemědělství, vycházejících z existence technologického transferu mezi ostrovy a střední Evropou. Vzhledem k tomu, že se Harrach nadšeně účastnil světových výstav, se však nedá vyloučit, že tomu tak u něj alespoň částečně bylo.

Vyzdvihnout si zaslouží ještě jedna věc, která je z dostupných pramenů patrná. Počet doložených výprav hraběte na ostrovy ukazuje, že Velká Británie nebyla pro aristokrata „terra incognita“, nýbrž že o ní je s trochou nadsázky možné hovořit jako o druhém domově, v němž měl František Arnošt řadu kontaktů a v němž se velmi dobře orientoval. Velmi dobrou orientaci hraběte v tomto případě dokládají řádky, v nichž svou manželku informoval o tom, co musí bezpodmínečně vidět a co by jí v dílně světa chtěl ukázat. Taktéž je zapotřebí upozornit na další záležitost patrnou z Harrachových řádků. To, jakým způsobem a jak „samozřejmě“ informoval svou ženu z Anglie o programu, a někdy i délka pobytů (zohledníme-li fakt, že se v roce 1853 hrabě vydal Anglii na pouhé čtyři dny, jako by se jednalo pouze o „výlet“ do vzdálenosti několika desítek kilometrů) naznačují, že pro něj v pozdějších letech britské cesty nepředstavovaly něco zcela mimořádného, nýbrž naopak něco, čemu nevěnoval zvláštní pozornost. Plně s tím koresponduje skutečnost, že se

z Londýna vypravil do vzdáleného Yorku jen proto, aby zhlédl tamější derby, což je věc, již bychom u aristokrata navštěvujícího Británii poprvé stěží viděli. S uvedeným souvisí ještě jedna záležitost: Zatímco v roce 1825 hrabě líčil v dopisech rodičům nadšení, které mu činil už jen fakt, že se nachází na britské půdě nebo že se na ní bude nacházet, chybí většinou tyto informace v jeho dopisech Anně. V žádném případě to nelze interpretovat tím způsobem, že by pozitivní vztah hraběte ke Spojenému království vymizel. Absence, nebo snižená frekvence vyjádření radosti, že je František Arnošt na ostrovech, spíše podporuje vyslovenou tezi, že se britské cesty pro hraběte staly něčím běžným a že jeho kontakty s touto zemí byly intenzivní. Navíc se lze i s přihlédnutím ke korespondenci určené hraběti domnívat, že devět v této studii doložených výprav (1825, závěr třicátých let, 1846, dvě cesty v roce 1851 a 1853 a cesty v roce 1853, 1858 a 1862) představuje pouze určitý zlomek jeho britských pobytů.¹¹²

Právě intenzivní kontakty s Británií se nepochybně odrazily v tom, že se František Arnošt proměnil v aristokrata „anglického střihu“, udržujícího přátelství s Brity, zajímajícího se o britské koně a dostihy a trávícího čas v anglicizujících sídlech.¹¹³ Třebaže tyto záležitosti představují jedny z nejvýraznějších odrazů inklinace hraběte k Británii, sluší se ještě jednou vrátit se ke zprávám, které psal rodičům v roce 1825 po opětovném vyloďení na kontinentu a z nichž vyplývá, že se mu na této zemi líbilo daleko více věcí. Harrach ji vnímal v její celistvosti, přihlížel k jejímu charakteru, k charakteru měst, krajiny, architektury, obchodu i místních zvyklostí. Pakliže korespondence rodičům ukazuje, že byl anglofilem dříve, než ostrovy navštívil, jsou jeho opakované pobyty v Británii důkazem o tom, že jím byl po celý život.

¹¹² V tomto ohledu viz například Aspinnalovy dopisy hraběti, který v nich odkazuje na pobyty Františka Arnošta v Británii. ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 467, sign. 467.5.

¹¹³ Přijímání anglického životního stylu v takové míře však není u aristokracie zcela ojedinělé. Hannes Stekl upozorňuje na Aloise II. Josefa z Liechtensteina, který taktéž přejímal tento životní styl. STEKL, Hannes: *Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg*. Wien 1973, s. 155.

RESUMÉ

CESTY HRABĚTE FRANTIŠKA ARNOŠTA Z HARRACHU DO VELKÉ BRITÁNIE

Príspevok se zabýval britskými cestami Františka Arnošta z Harrachu především na základě jeho nově nalezené korespondence v Rakouském státním archivu. Celkem se podařilo doložit osm výprav do Británie, které měly různý charakter. První cesta, jež se uskutečnila v roce 1825 a během níž navštívil řadu usedlostí šlechty a přilehlé parky, prohloubila Harrachovo tíhnutí k ostrovům, které se později odrazilo ve výstavbě zámku Hrádku u Nechanic a přestavbě zámku Pruggu. Studie rovněž ukázala, že i některé další pobyty hraběte ovlivnily podobu Hrádku, a to jak jeho výprava z konce třicátých let 19. století, tak i například jeho dvě cesty do Anglie podniknuté kvůli účasti na světové výstavě v Londýně v roce 1851, z nichž druhá byla částečně sdílena s jeho architektem Karlem Fischerem. Analýza korespondence hraběte ukázala, že Harrach na ostrovech navštěvoval šlechtická sídla a krajinářské parky i po roce 1825, navazoval kontakty, věnoval se obchodu i svým zájmům (mimo jiné to dokládá jeho účast na koňských dostizích v Yorku). Z pramenů také vyplývá, že byl František Arnošt anglofilem, jehož vazby na Velkou Británii byly velmi silné a který znal britské prostředí velmi dobře.

Klíčová slova: František Arnošt z Harrachu, Velká Británie, aristokracie, zahraniční cesty

SUMMARY

COUNT FRANZ ERNST OF HARRACH'S TRAVELS TO GREAT BRITAIN

The paper was dealing with the British travels of Franz Ernst of Harrach mainly on the basis of his newly found correspondence in the Austrian State Archives. In total, eight British travels of a different character were documented. The first journey, which took place in 1825 and during which he visited a number of mansions of British nobility and landscape parks, deepened Harrach's tending towards the isles, which was later reflected in the construction of Hrádek u Nechanic and the rebuilding of Prugg Castle. The study has also shown that some of the Count's other stays influenced the shape of Hrádek, for example his expedition of the late 1830s and his two travels to England in 1851 undertaken due to his participation at the World Exhibition

in London, the second of which was partly shared with his architect Karl Fischer. An analysis of the Count's correspondence has shown that Harrach continued to visit aristocratic residences and landscape parks in the isles after 1825, made contacts, and that he pursued his business and his interests (as evidenced, among other things, by his participation in horse races in York). The sources also show that Franz Ernst was an Anglophile whose linkage to Great Britain was very strong and who knew the British environment very well.

Keywords: Franz Ernst of Harrach, Great Britain, aristocracy, foreign journeys

PhDr. Filip Binder
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 1/2
116 38 Praha 1
Česká republika
e-mail: binder@hiu.cas.cz